

TÜRK EBRU SANATI VE ÇİÇEK

AHMET SACİD AÇIKGÖZOĞLU

Sadreddin Özçimi.

FOTOGRAF : MURAT GÜR

“Ârife işaret yeter”

DÜNYADA herkesin sevdiği, herkesi mutlu eden, sevindiren ender güzelliklerdendir çiçek. Zâhiren temel bir ihtiyacımıza

mebnî olmamakla beraber, ruhumuza, moralimize iyi gelen çiçek, yaratılmış bütün güzellikler gibi Hakk cemâline işaret eden bir nimettir. Gözümüze deġip gönümüzü çelen, ruhumuza hitabı yanında dâima gerçek sanatkârı ve onun bedîyatını hatırlatan bir kandildir çiçek. Rengârenk zuhûru, uhrevî kokusu ve beraberinde mütenâsib estetik yaratılışını fark eden âşıkların, mâşukunu benzettiği güzellik... Bülbülleri şakıtan, can bahşeden sevgili...

İslâm medeniyetinin sanatkârları, çiçeği ve nebâtatı başta Allah'ın cemâl sıfatlarını hatırlatan ve onun mükemmel yaratışını nazarlara veren bir sembol olarak görmüşler ve dünya bahçelerindeki bu güzelliklerin cennet bahçelerindeki her türlü nimete atıfta

bulunacağı bir takdimi tercih etmişlerdir. Sanat sahasında neler sayılsa imkân nisbetinde çiçeğe işareti vardır.

İslâm'ın fetihlerle ulaştığı ilk topraklarda sanat daha mücessem ve tabiata yönelikti. İlk büyük mâbedlerde Helenistik etkiler, henüz belirlenmemiş sanat anlayışını ve arayışı işaret etmektedir. Asırlar içinde ve yeni karşılaşılan kadim sanat etkileriyle, ama en önemlisi yeni dinin sanata da yön veren mefkûresiyle İslâm tezyînatı ve sanatına bambaşka bir tavır hâkim olmuştur. Yazı ve mimarîyi bir kenara bırakırsak, tezyîni sanatların dışı akseden en mühim unsuru çiçektir. Çiçek fakat cins olarak, kavram olarak çiçek; yaprak, dal, gonca ve filiz. Bazen hangi çiçek olduğu bile belli olmayan, tamamen stilize, tabiatı hatırlatan fakat ona bağlanmayan bir anlayış, bir temsil. Âhenkli tekrarlar, ritim duygusu, elit ifadeler, muhâtaplarının sembollerle memnun edildiği derûnî bir sunum.

Hakikaten Türk-İslâm tezyînatının ana unsuru çiçektir ve özellikle Osmanlı'nın zirvesi olan klasik dönemde her sahadaki çiçek hâkimiyeti tartışılmazdır. Erken devirde yazıyla bile iç içe girmiş çiçekle müzeyyen, kûfi tabir edebileceğimiz yazılar yazıldı. Zaten yazı sanatının yardımcısı tezhibin asırlardır ana malzemesi çiçektir. Katı' ve cilt bu duruma bîgâne kalamazdı ve elbette çini gibi onlar da başrolü dâima çiçeğe verdiler.

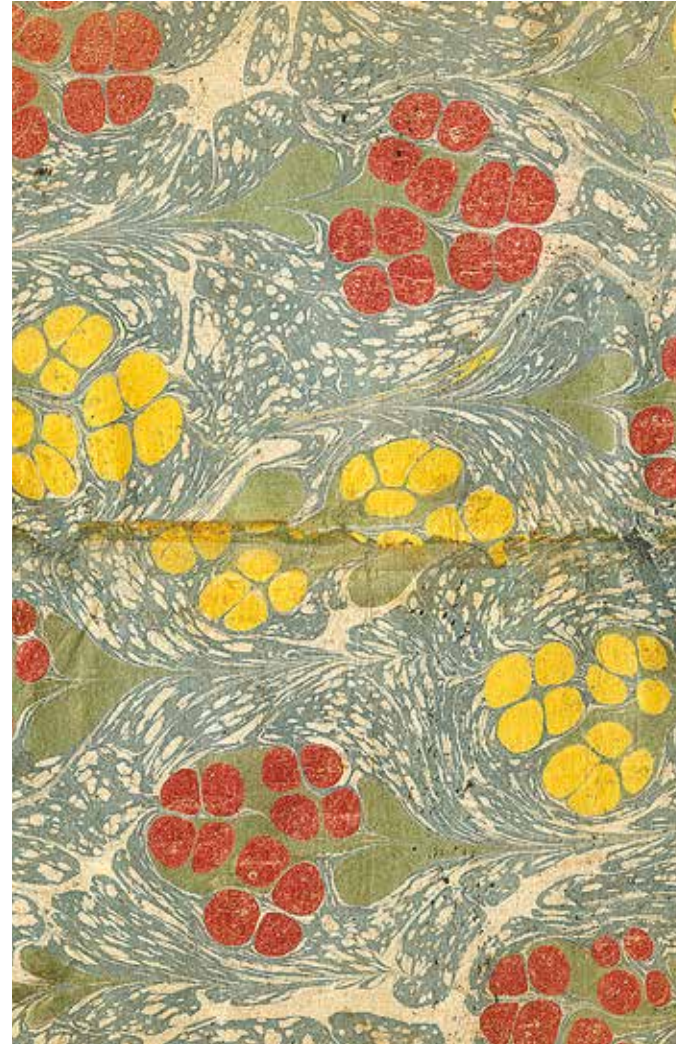
EBRUDA ARAYIŞLAR

İşte bu sâik sebeplerle ebruda ilk arayışlar ortaya çıktı. Suyun üzerinde sınırlı imkânlarla renk hissiyatı kullanılarak çiçek ve buketler basit hareketlerle ortaya çıkmaya başladı. Hatib denen dehâ sanatkârla zâten çiçeği suyun üzerinde açtıracak tohumlar atılmış oldu. Suya hâkimiyet, rengârenk hal-kalara çiçek misali biçimler Hatib'den sonrakilerin minik çiçekler ve buket denemelerine vesile olmuştu. Fakat

Necmeddin Okyay.

Hatib Mehmed Efendi.

Mustafa Düzgünman.

Sadreddin Özçimni.

yirminci asrın muhteşem çiçeklerine ulaşmak için vakit daha erkendi. Ebru Hatib Mehmed Efendi ile hakiki anlamda bir zirve yaşıyorken Avrupa'nın tüm sanatlara olan etkisi bu sahaya da uğramış ama çok iyi gelmemiştir.

Ebru sahasının sahipsizliğini fark edip ona ihtimam gösteren ve kültürümüzün nesline taşıyan üstad Necmeddin Okyay, ebru formlarına çiçeği ekleyerek sanatın istiklâlini ilân etmesine vesile oldu. Eskiye âit ne varsa bir bir kayboluyordu. Erbâb-ı sanatın kuvveti, çöküşe engel olmaya yetecek seviyede değildi. Ama Necmeddin Efendi gibi şururlu, irfan sahibi sanat âşıklarının gece gündüz gayretleriyle günümüze pek çok güzellik aktarılabildi. Ebru birçok eski sanatımız ve geleneğimiz gibi unutulmaktan doğmuştu. Hoca mesaisini sadece teknede harcamamış, eski kitaplar,

murakkalar ve cildlerdeki eserlerle de ilgilenmişti. Necmeddin Hoca, bütün kitap sanatlarımıza vâkıf olmasıyla, kaybolmaya yüz tutmuş Türk üslubunun ihyâsı için hayatı bir vazife ikmal etmiştir. Medeniyet bütündür. Aslında Osmanlı sanatına dâir meselelerin, makalelerin, yazıların ve araştırmaların varacağı en büyük resim bu şekilde okunmalıdır. Medeniyetin tevhid meselesi günümüz ebrusunun problemlerine de ışık tutacaktır. Necmeddin Hoca'nın ebruya ve Türk Mektebi'nin ihyâ ve teccidinde dâir gayretli çalışmaları bir kenara, sadece çiçek zâviyesinden bakıldığında şunları görmek mümkündür: Eski yazıların dercindeki süsleme ve çiçeği, tezhibin asırlar boyu çiçek macerasını ve üslûplarını, katı çiçeklerle bezenmiş çalışmalarını, cildin çiçek tasarımlarını hatta çini ve taş üzerindeki tezyinatı ve bütün unsurlarıyla çiçeği

bilen Necmeddin Hoca'nın ebrudaki çiçek stilizasyonunu başlatması klasik Türk yolunun mecrasıyla belirlemiştir. Necmeddin Hoca'yla ebru teknesi çiçek açmış ve müstakil çiçek levhaları hâneleri şenlendirmiştir. Süleymaniye'de mevcut eski Türk ebrusunun devirlerini gösteren uygulamalı çalışma Necmeddin Hoca'nın çiçek bilgisi yanında Türk rengi, tonları ve zevki meselesinde de usta olduğunu göstermektedir. Onun eskiyi tekrarları, tahlil ve arz gayretleri eskiyi bilen yeni bir mektebin doğuşuna vesile olmuştur. Ebruda çiçeğin icadı ona nasip olduğu için vefa sahibi sanat takipçileri çiçekli ebrunun adını "Necmeddin ebrusu" koymuştur.

Mustafa Düzgünman'da, Necmeddin Hoca'nın gayretlerinin devamı olarak çiçek üzerinde estetik ve nispetler meselelerini çözen çalışmalara şahit oluyoruz. Hoca'dan devraldığı çiçek-

leri hem sayıca arttırarak hem endam ve estetik açıdan çalışarak talebesine meşk ettirmesi kadim ile bağlantı kurabilmiş olan yegâne Türk Mektebi'nin çiçek anlayışını belirlemiştir. Düzgünman yolunda giden icâzetli talebeleri ve bilhassa onun çiçeklerine çok benzeyen çalışmalarını öne çıkan ustaların okulundan yetişen ebrucuların çiçekleri, estetiği, nisbetleri ve üslûp birliği ile derhal kendini belli eder. Çalışma, suya ve malzemeye son derece hâkimiyet, tasarıma en başından karar verip işe başlamak, tesadüflere bağlı kalmamak ve üstadların eserlerinin takibi gibi husûsiyetler, müteber bir çizgi, bir gelenek oluşturmaktadır.

KLASİK TÜRK ZEVKİ VE RENKLERİ

Klasik Türk zevki ve renkleri ve husûsî umdeleri çerçevesinde de ebruda çiçek meselesi değerlendirilmelidir. Ebruyu

kıymetli kılan şey sadece su üstünde yapılıyor olması değildir. İsterse havada yapılsın, zevk-i selîme hitap etmesi derecesinde kıymet arz eder. Selîm zevk, akl-ı selîm ve kalb-i selîmin götürdüğü dosdoğru tevhid yolunun neshesidir ve ayrılmakla değil bir olmakla, bir olanı arzulamakla erişilir. Daha çizmeye yeni başlayan bir çocuğun resmini andıran çiçekler, şekiller, renkler ve şuursuz sonuçlar, eğitim merhalesi kabul edilmesi dışında kıymetli olmaz. Su üstünde yapılması ve derhal kâğıda alınıp neticenin görülmesi, ebruyu câzip kılmaktadır. Lâkin sanat, medeniyet mefkûresinin en önemli taşlarındandır ve keyfe bırakılamaz. Hele kitapla can bulmuş bir şuur manzumesi, kitap sanatlarını icrâda kılı kırk yarıp düşünerek iş görmelidir. İntizam, insicam ve irtibat, medeniyete âidiyet hissine sahiplerin işidir. Tekne-

den çıkan çalışmanın estetik, tenâsüb ve kadim zevklere işaret etmesi gibi bir derdi taşıması icap eder. Tabii bu dert Türk ebrusunu konuşuyorsak söz konusudur. Âidiyet arzulamayan veya eski ustaların çalışmalarına imrenmeyen bir anlayış elbette özgürdür. Hele saha olarak ebru, düşünmeden, rastgele teknedeki bir anda rengârenk çıkan kâğıtlarla, isteyene en özgür sahadır. Bu engin özgürlüğü kullanan kimse de kadim olanı temsil iddiasında olmadıkça asla eleştirilmemelidir. Zaten tenkit de bir uzmanlık ve ustalık harcıdır. Bir üstdan ders aldığını iddia eden herkes, yüksek sesle başkalarını çekiştirme hakkına sahip değildir. Bu sahaya manevî âidiyet, imkânlar nisbetinde köklü medeniyete hizmet edebilme arzu ve coşkusunu getirebilir. Ebrunun çiçeği için temel bazı prensipler ve Türk geleneği mevcuttur.

Zikrettiğimiz gibi Necmeddin Hoca'nın sahanın tamamına hâkimiyeti ile ve uygulamayla işaret edilen bu ana ilkelere aslında zahîr âidiyeti de belirler. Zemin, vasat, mekân durumundadır. Mekânın şerefi elbette içinde bulunanla ortaya çıkar. Esas olan bu vasatta zuhur edendir. Türk zevkine sahip bir ebrucu çiçek yaparken tıpkı bir levhadaki yazı gibi esas işaret edeceği çiçeği, onu asla gölgelemeyecek bir zemine oturtma çabasında olur. Ebrunun imkân verdiği ve ebrunun imkânlarının hissedildiği bir zemin. Yani zeminin de ebru olduğu unutulmamalıdır. Hiç yokmuş gibi belirsiz, kararsız çalışmalar klasik bir çiçeğe zemin olamaz. Bunun tam tersi zeminin rengârenk ve cümbüş içindeki hâli çiçeği gölgeler ve ezer. Bu da hiç istenmeyen, klasik zevkin hoşlanmadığı bir görüntüdür. Bu sebeple Necmeddin Okyay ve Mustafa Düzgünman eskilerin çiçek ressamlığını, çiçekli tezyînatı ve çiçeğin yer aldığı zeminleri bildiklerinden ebrunun fark edildiği, fırça darbelerinin anlaşıldığı ama çiçeği gölgelemeyen tonlamayla zemin battalları yapmışlardır. İşaret edilen mânâ öne çıkmalıdır. Çiçek yapılması tasarlanmışsa, tesadüfen bir vasatta sonradan karar verilen rastgele uygulamalar tasarımın acziyeti olarak görülür. Günümüz uygulamalarında bu

hususlara aykırı birçok misal getirmek mümkündür ama kötü misaller yerine kadim zevki hissetmek için Hatib'e, Necmeddin Hoca'ya, Mustafa Düzgünmana'a bir daha aşk ile bakılmalıdır.

Çiçek yaprakları ve dalı ile bir bütün olarak resmedilir. Ebrudaki stilizasyon diğer tezyînat alanlarında mevcut olan yarı stilize çiçekler grubuna dâhil edeceğimiz görüntüdür. Yani çiçeğin en belirgin karakteri ve renkleriyle, dal ve yapraklarından hangi çiçek olduğu anlaşılabilir vaziyette stilize edilir. Tesadüfen ortaya çıkmış yaprağa benzer lekelerin üstüne cinsini anlayabildiğimiz bir çiçeği koymak tutarsızlıktır. Lâle yapıyorsak yaprağını da lâle yaprağı stilizasyonu ile halletmeliyiz. Çiçeğin nisbetleri meselesinde ise yaprak, endam ve baş kısmının orantılı uyumu-tenâsübü estetik bakışa sahiplerin ilk anda dikkatlerini çeker. Yarı stilize kavramını, ebru için iyi anlamak ve çiçekleri buna göre resmetmek elzemdir. Aksi takdirde çiçek karikatürleri teknelerden kâğıtlara sergilere ve mekânlara taşınır. Necmeddin ve Düzgünman hocalar bazı yaprak uygulamalarını tercih etmişler. Nisbetlerde ve estetik sunumda başarı yakalamışlardır. Bu mektepten gelen öğrenciler icâzet sahibi olana kadar elbette hocalarının gösterdiği, sudaki hâkimiyetlerini son

derece geliştiren çalışmalarda muvaffak olmak zorundalar. Çifte çiçekler, çifte buketler ve bunların mümkün olduğunca aynı ebatlarda yapılması, homojen zemin, çiçek dal yaprak oranları gibi hususlar müfredatta talebenin ustalığını pekiştiren ve muhakkak çok lüzumlu derslerdir. Fakat icâzetten sonra sadece müfredatta gördüğü çiçeklerle sınırlı kalmak zorunda da değillerdir. Necmeddin Hoca ve Düzgünman nasıl çiçekler stilize ettiyse bu ilkeler çerçevesinde yeni çiçekler hatta yapılmışlara yeni duruşlar, yaprak sıralamaları ve benzeri zenginlikleri geliştirmeleri icap eder. Bir hattattan mezun olmuş talebenin sadece hocasının yazdığı yazıları yazması ve sırf hocasının istiflerini tekrarlamasının istenemeyeceği gibi ebru ustasından hep aynı nisbetler ve çiçeklerde kalması da beklenmemelidir.

Türk tezyînat tarihinde yarı stilize olarak adlandırdığımız üslûbun çiçekle birebir alâkası olduğundan dikkatimizi celb etmesi tabiidir. Kara Memi ile başlayan mektep, tam stilizasyondan çıkarak bahçemizdeki çiçekleri bütün sanatlarımıza dâhil etmiştir. Avrupalılaşma dönemindeki boyut ve tam natüralist üslûp bir kenara, yarı stilizede sınırlı da olsa üçüncü boyut hissiyatının var olduğunu söylemek mümkündür. Yaprakların kıvrımları, zaman zaman hem ön hem arka taraflarının çizilmesi, renklerdeki tonlama, katmerlenme ve bakış yönü-bakış açısına göre zaman zaman yer verilen perspektif, ışık gölge etkileri, nüanslı tahrirler bilhassa gülde başvurulan çizim teknikleri klasik dönem çiçeğinde kâfi miktarda üçüncü boyutu hissettirmektedir. Zâten Düzgünman hocanın ışık gölge etkilerini verecek renk karışımları ve aynı bukette yer alan hem tepeden hem yandan görünüşler üçüncü boyutu hatırlatan uygulamalardır. Bütün İslâm sanatlarında üçüncü boyut meselesi hâlâ tartışılan bir konudur. Ama temel prensip olarak eski sanatlarımız meselenin tamamen, birebir aynıyla ele alınmasını sevmez. Mesaj tamamen açılmaz. Hatta kapatılır. İşaret meselenin idrakine kâfidir. Arif olana işaret yeterse, apaçık resmedilmiş bir sunum kimedir?... Gelenek tabiatı aynen taklidi muvaffak saymaz. Zaten

hüner sergilemek için sanat icrasının hoş görülmeşi bu temel düstûrun bile üstündeki kâidedir.

Çiçek hemen hemen her sanat sahasının ana motiflerindedir. Tezhip, kalem işi, cilt, çini, taş ve ahşap bu kadar çiçeği kullanırken bir bütünün parçası durumundaki ebrunun bu duruma bigâne kalması beklenemez. Ebrucu da çiçeği anlatmak ve böylece cemale işaret etmek ister. Bunu yaparken yine kendini bütünü ile diğer sanatlardan ayrı görüp bambaşka bir çiçek ortaya koymaz. Türk-İslâm tezyînatının en kıymetli husûsiyeti olan stilizasyonu benimser. Kendinden eski uygulamaları değerlendiren. Zevk birliğini ve âhengini bozamaz. Bütüne katkı yapmak ve ona ilhak olmak ebru çiçeği için iftihar vesilesidir.

Tamamen Türk sanatının Batılılaşma etkisindeki dönemlerini hatırlatan çiçek uygulamaları bugün ebruda çok revaç bulmuştur. Batılı tarzda sunulan buket ve tek çiçek etkileri, frapan renklerle Doğu'nun stil vurgusundan uzaklaşıp, tabiatı seyrettirme endişesine sahip çalışmalar Türk ebru sanatı başlığı altında verilmektedir. Ebru buna müsâit bir sanat değildir. Fırça ile mükemmeli yapılabilen natüralist çiçekler, ebrunun imkânları zorlanarak ve estetik sorunlar üretmek yapılmamalıdır. Bir çiçek dalı ve yaprağı ile bütündür. Bir üslûp bütünü kavrar ve sunar. Ebru çiçeğinin baş kısmı için uğraşılacak natüralist ve üç boyutlu görüntü dal ve yapraklarda başarılmadığından kendi içinde tutarsız bir takdim doğurmaktadır.

Ebru ustası, diğer sanatlarımızın farkında değilse ve bilhassa ebrusunu kitap sanatlarıyla beraber düşünmüyorsa ortada büyük bir müşkül var demektir. Türk ebrucusu eserinin kıymetini, hattatlar, müzehhipler ve mücellidler arzulanıncı anlamalıdır. Gelenek, çıkış noktası itibarıyla bir bütünü içindeki his ve ruhla alâkalıdır. Ve kadim kültürün her sahasında arzulan esas hep birlikte ortak şuuru işaret etmektedir.

DERVİŞ SANAT; EBRU

Kanaatimce ebru, bütün sanatlar içinde insanların arasındaki mütevazı derviş gibidir. Hep kapının eşliğindedir. Asırlar boyu baş olma iddiasında olma-

mıştır. Âcilen yetişmesi gereken bir yazının hemen pervazına düşünülür. Cetvelinde zencerek veya altın zaman alacağından kumlu tarzıyla yazıyı çevirir. Cildin derisi ve kalıbına, hem zaman hem masraf açısından kifâyet-siz kalındığında çâr-kûşe bir ebru cilt düşünülür. Yan kâğıtlarda tezyînat ve tezhip için şartlar müsâit değilse ebru seçilir. Ebrucu eserlerinin diğer kitap sanatçıları tarafından tercihinden gurur duyar memnun olur. Aslında ebrunun çiçeği de böyledir. Evinde Allah'ın güzel yaratışını, cemâlini, ikramını ve cennet nimetlerini hatırlamak isteyen bir kimse durumu el vermiyorsa eski usûl tarama bir şükûfe eseri yerine ebruyu tercih eder. Ebru çabucak yetişmesiyle ve istenilen alandaki vazifeyi görmesiyle, takdiri umursamayan bir derviş rolündedir. Esas güzellik yürür, aşk bâkîdir, ebru kapının eşliğindedir, davet gelirse hizmete müştaktır.

Ebrunun son yıllarda moda olan akkâse tekniği ile takdimi, imkânları arttırmıştır. Eski üstadların yazılarını eserlerine evlerine alamayanlar, yazdıramayanlar ama bir şekilde arzulanlar artık akkâse yapan ebruculara başvurmaktadır. Eserin kalıba nakledilirken titizce kesilmesi ve Türk neşesine uygun renklerin tercihi bir akkâse ebrusunun kıymetini belirleyen hususların

başında yer almaktadır. Yazı bütün sanat alanlarımızın meftun olduğu, pervane olduğu bir karakterdir. Yazı sadece kalemle yazılmamıştır. Kâşiger, mücellid, müzehhip, taş ustası, nahhat, katı' sanatkârı, kendi teknikleriyle yazılı eserler için gayret etmişlerdir. Ebrucu da yazıya süslemesinde hizmet etmeye ilâve olarak ebru renkleri ile yazıyı tezâhür ettirme yolunu da seçmiştir. Aynı teknikle tarihimizde ve günümüzde yer alan çiçek ressamlarının eserlerini canlandırabilmek de mümkündür. Safha safha, renk renk akkâse eserleri tamamlanıp yazılar, minyatürler ve çiçeklerle ortaya bir ebru eseri çıkmaktadır. Yani çok boyutlu çalışmalar ebrunun içindeki bu teknikle zaten çok başarılı şekilde uygulanabilmektedir.

Eski usûller yanında yeni denemeler, arayışlar ve farklı şeyler yapma arzusu modern dünyanın tabii sonuçlarındandır. Gelenek takipçileri, zevk aldıkları ve mütehasss oldukları üslûbun peşinden gitmeye elbette devam edecektir. Âdetâ bu onlar için ulvî bir vazifedir ve hissiyatın tamamı asla anlatılamaz. Çiçek bütün sanatların konusu olmayı sürdürecektir ve buna fazlasıyla layıktır. Ve sanat eseri kendisine çevrilen gözlerin her birinin dimağına farklı mânâlar fısıldamaya devam edecektir.